

Bir Meta Üzerinden Türkiye’de Değişimi Okumak: Çay

*Evrende başlangıçta su vardı...
İçine bir gün bir yaprak düştü...
Çay oldu*

Bu çalışmada tüketimi çok fetişleştirilen ürünlerden biri olan çay ürün/metası üretim-dolaşım-tüketim ilişkileri çerçevesinde süreç içerisinde değerlendirilerek Türkiye kapitalizmine özgü koşullar açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Kapitalist ilişkileri metadan analize başlamak kapitalizmin yapısal özellikleri dışında ürün/meta bazında sosyal ilişkilerin gündelik örgütlenme biçimlerini, ürünün metalaşma süreci ve ürünün metalaşmasıyla birlikte metalaşan emek gücü ve aynı zamanda metayı üreten emeğin ürünüyle kurduğu ilişkileri de analiz etmemizi kolaylaştırır. Bu yüzden biz de bu en küçük yapı taşından başlayarak Türkiye’de kapitalizmin gelişme sürecini çay ürün/metasının kendi öyküsü üzerinden anlamaya çalışacağız.

Türkiye özelinde baktığımızda çayı meta olarak belirleyen en önemli şey tahıl üretimi gibi geçimlik üretimle başlamayıp direk sanayi ürünü olarak üretimine başlanması olmuştur. Kapitalist toplumu anlamak için bir dizi ipuçları veren ve aslında verdiği ölçüde de ipuçlarını gizleyen metalara öncelikli olarak bakmak ve meta denilen şeklin altında yatan sosyal ilişkileri açığa çıkarabilmek önemli bir başlangıç noktasıdır. Toplumsal bir ilişki olarak üretilen ve üretimin bir sonucu olarak tüketilen ancak görünende nesnelere arası ilişkiler olarak algıladığımız¹ metalar dünyası metanın kendisinde açığa çıkıyor. Emek ürünlerine, meta olarak üretilmeye başladıkları anda yapışıveren ve bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan fetişistik yanlarını göz ardı etmemek gerekir. En çok tüketilen metalarından biri haline gelen çayın, üretimiyle bağının koparak sadece satın alınan bir meta ya da piyasada çeşitli markaları olan bir meta olarak algılanması ne gariptir. Toplumsal bir süreç olarak üretim sonucunda ortaya çıkan metaların tüketimi bireysel/özneldir. Dolayısıyla da bireysel/öznel olan alanı ifade eden tüketim de ilişkilerin belirsizleşmesi bireyin metayla kurduğu ilişkiyi metanın kendi algıladığı değeri² üzerinden kurmasıyla ilgilidir. Bir meta olarak çayın fetişistik yanı olarak tüketiminden hareketle, onu üreten emeğin özel toplumsal niteliği açığa çıkarılmaya çalışacaktır.

Tarihsel süreç içerisinde metaların üretimi ve tüketimi de farklılaştığı ölçüde metaların toplumsal dönüşümleri de gerçekleşmektedir. İnsanlığın gelişim sürecinin ilk aşamalarında, yani üretim ile tüketimin zaman olarak farklılaşmadığı ilk dönemlerinde, insanların tüketimi daha çok biyolojik ihtiyaçların giderilmesi yönünde ve direkt ilişki içindeki doğanın ürünleri ile sınırlanmıştır.³ Tüketim daha çok ihtiyaç duyulan nesnelere yöneliktir. Dolayısıyla üretim de ihtiyaç duyulan nesnelere üretim olmuştur.

1980 sonrasında yeniden yapılanan dünyada değişim değerinin egemenliğinin artmasıyla birlikte yaşamın farklı alanlarını da hızla içine almaya başlamıştır. Pazarda değişim amacıyla üretimin egemen olmasıyla tüketim de toplumu daha çok belirleyen bir ilişki biçimi haline gelmiştir. Alışveriş merkezlerinin yaygınlaşması buna verilebilecek en güzel örnektir. Alışveriş merkezleri tüketimi bir yaşam biçimi olarak yeniden kurgulamaktadır. Üretimin

¹ Her metanın değişim ilişkisine girdiği andan itibaren kendisinin başka bir metayla ifadelendirilmesi. Yani aldığımız her nesneyi sadece para gibi bir başka meta içinde düşünmemiz bunun en çarpıcı ve bir o kadar en görünmez kılan ilişki biçimidir.

² Metaların fiyatı ya da markaları bireylerin tüketimi ve kendi aidiyetlerini belirleyen bir ilişki olarak görünmektedir. Ve bu ilişki metanın asıl değerini oluşturan, metayı yaratan emeği görünmezleştirmektedir.

³ Ercan, F., Toplumlar ve Ekonomiler, İstanbul, Bağlam Yayınları, syf 108

giderek hızlanmasıyla birlikte tüketim de eş güdümlü olarak hızlandırılmaktadır. Yani gerçek ihtiyaç ve zorunlu ihtiyaç dışında, yeni tüketim talepleri yaratılmıştır. Tüketim talebi yaratılan ürünlerden birisi de çay olmuştur.

Bu bağlantının kurulmasındaki temel amaç çay metasının da diğer tüm metalar gibi en görünmez yanı olan insan emeğinin ürünü olmasıdır. Bir doğa ürünü olarak çay metası yaprak olarak toplanmasından fabrikada işlenmesine kadar geçen süreçte kimlerin ellerinden ve ne gibi işlemlerden geçtiğini ve hangi emek süreçlerinin bir parçası olduğunu görebilmek metayı anlamak için önem kazanmaktadır. Çayı üretenlerin de aynı zamanda tüketici olarak çayı tüketmeleri ve bu tüketme eyleminin gündelik hayatlarında, sosyal ilişkilerinde ve anlam dünyalarında ne ifade ettiğini anlamak önemlidir. İşte çay metasının en fetişistik kısımlarından biri de burasıdır. Üreticilerin bile kendi ürettikleri ürün olan çayın üretim sürecine dair belirsizlik içinde olmalarıdır. Yani ürettikleri ürünü sadece para olarak karşılığı olan ürünler olarak ya da hangi ürünlerle eşdeğer olduğunu düşünmelerinden öteye geçmemektedir. Bu da bir tüketim nesnesi olarak çayın üretilme sürecini gizlemekte ve sadece değişim ilişkisine indirgemektedir. Bu yüzden metaları anlamak aslında kapitalist ilişkileri anlamaktır. Türkiye’de çay üretimi ve tüketimi de Türkiye’nin kapitalistleşme sürecini kendine özgü koşullarıyla gözlerimizin önüne sermektedir.

Türkiye’ye direk satmak amacıyla giren çay ürünü Cumhuriyet’in ilk kuruluş yıllarından itibaren ekim çalışmalarına başlanan ve desteklenen ürünler arasında yer almıştır. Türkiye’de üretimi yoksul olan doğu karadeniz bölgesi’nde yapılmaktadır. Doğu karadeniz bölgesinde çaydan önce mısırla geçimlik üretim yapan küçük köylüler çayla birlikte piyasaya dönük çiftçiler haline gelmeye başlamışlardır. Bölgede çay tarımının geliştirilmesi süreç içerisinde endüstriyel tarıma geçişin izlerini taşımaktadır.

Bir Meta Olarak Çayın Üretimi ve Tüketimi

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kuruluş yıllarındaki ekonomi politikasının ana hedefi ekonominin yeniden inşası idi⁴ ve bunun için de uzayan savaşlarla yok olmuş tarımsal üretimin canlandırılması temel hedeflerden birisiydi. Türkay’ın Türkiye Kapitalizmi dönemlendirirken yaptığı ayrıma göre 1923-39 yılları toplumsal kuruluş süreci olarak ifade edilmektedir.⁵ Bu dönem çay ürünü için de Türkiye’de Doğu Karadeniz Bölgesi’nde hayata başlama sürecini ifade etmektedir. İlk ekimi 1889’da yapılan ancak yalnız yerde ekildiği için tutmayan bu bitki üzerinde neden bu kadar ısrarla durulmuştur? Bunu II. Abdülhamit’in Orman, Madenler ve Tarım Bakanı Selim Paşa, 06.10.1894 tarihinde Sadrazama yazdığı yazıda şöyle ifade etmektedir: “Çay bitkisi, besleyici ve iyileştirici özellikleri olduğu için ticaret pazarında ehemmiyetli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı Osmanlı topraklarında da yetiştirilmesi ve tarımının da yaygınlaştırılması hususlarına teşebbüs edilmesi...” Çay ürününün o dönem de dünya ticaretinde önemli bir yeri olması sebebiyle tarımının yapılması ve yaygınlaştırılmasının önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Dünya’da çay ticaretinden elde edilen karlar, Türkiye’de çay tarımının yapılmasını teşvike eden en önemli nedenlerden biri olarak sayılabilir. Çay, Avrupa’nın doğuyla ticaretinin gelişmesine temel sağladı. Çay ticaretinden elde edilen karlar İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası’nın⁶, İngiltere’nin

⁴ Güllalp, Haldun, Kapitalizm Devlet ve Sınıflar, Belge Yayınları, İstanbul 1993, syf 29

⁵ Çalışmada bu dönemlendirme esas alınacaktır. Türkay, Mehmet. Türkiye’de Kapitalist Sermaye Birikiminin “Ulusal” Dönüşümü”. Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Tolga Tören ve Ümit Akçay. (drl.) içinde. Ankara: Dipnot Yay., 2006, ss. 19-

⁶ Doğu Hindistan Kumpanyası 1608 yılında kurulmuştur. İngiltere’nin çayını tedarik eden bir örgüttür.

doğudaki fiili sömürge hükümeti haline gelen ticari bir örgütlenmenin Hindistan'daki ilerlemesinin finansmanına yardımcı oldu.⁷ Kıtılığı ve yüksek değeri dikkate alındığında, çay kişisel ticaret için ideal bir metaydı: Bir ton çayın karı bir kaç yıllık ücret değerinde olabiliyordu.⁸

Daha önce ekimi konusunda başarısız olan çay bitkisinin üretimi konusunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekrar çalışmalar başlatılmıştır. Bölgede çay öncesinde geçimlik tarım yapılmakta ve göçmen parası önemli geçim kaynağıydı. Toprak vermeyen, sanayi ve ticaretin olmadığı bu topraklarda başka ne yapılabilirdi ki?⁹ Bölgede erkekler göç ediyor, kadınlar ise küçük topraklarında mısır, fasulye, kabak ve karalahana yetiştiriyorlar ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Kadınların en önemli gelir kaynağı göçmen parasıydı, onun dışında ettikleri ürünler ve hayvanlardan elde ettikleri ürünler sadece kendi ihtiyaçlarını karşılıyordu.¹⁰ Bölgeden erkeklerin göçünün yoğun olduğunu nüfus sayımlarından da görebiliyoruz. 1935 yılı nüfus sayımına göre Rize'deki kadın sayısının 165.000, erkek sayısının da 150.000¹¹ olması durumu açıkça ortaya koymaktadır. Göçmen parası başlıca gıda maddesi olan şeker, un ve diğer ihtiyaçları alabilmek için önemliydi.¹² Göçler ise daha çok Rusya'ya olmaktadır. O dönemde İstanbul ve diğer bölgelerde bugünkü gelişmiş sanayi ve ticaret olmadığı için denizin karşı tarafı onlara daha yakındı.¹³ 1917 Ekim devrimi'yle birlikte sınır kapısının kapanmasını ardından eli kazma kürek, mala ve keser tutanlar ve fırıncılık, pastacılık gibi işleri yapabilen vasıflı işçiler ülkenin çeşitli yerlerine dağılarak iş aramaya başlamışlardı.¹⁴ Vasıfsız işçi durumundaki erkekler ise Zonguldak kömür madenlerinde ya da balıkçılık gibi işleri yapmaya gidiyorlardı.¹⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çay için yapılan araştırmaların¹⁶ sonucu olarak çayın Rize Bölgesi'nde yetiştirilebileceği ve bölgedeki yoksulluğu ve göçleri engelleyebileceği düşünülmüştür. Ve aynı zamanda dışarıdan ithal edilen çay miktarı da giderek artmaktaydı.(tablo I)¹⁷

Yıllar	1919	1920	1921	1922	1923
Miktar (Kg)	527.586	433.550	127.103	120.430	670.930

Tablo I

1917 yılında Ekim Devrimiyle birlikte bölgeden göç ederek çalışmak için Rusya'ya geçemeyecek olmaları çayın bölge halkına sevdirebilmesi için iyi bir fırsattı. Bu iki şöyle de okunabilir hem giderek artan çay ithalinin pahalıya malolması, hem bölge de işgücünün

⁷ Standage, T., Altı Bardakta Dünya Tarihi, Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul 2005, Merkez Kitaplar, syf 188

⁸ A.g.e., syf 202

⁹ Zihnioğlu, Bir Yeşilin Peşinde, TÜBİTAK Yayını, İstanbul 1998, syf 20

¹⁰ Zihnioğlu, A.g.e.,syf 20-21

¹¹ Cumhuriyetin 50. Yılında Rize, 1973 İl Yıllığı, ss. 13-14. Bu konuda ayrıca bkz. Haşım Karpuz, Rize, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992, s. 8.

¹² Bölgenin ekolojik koşulları tahıl ekip biçmeye uygun olmadığı için temel gıda maddelerini para ile satın almak zorundaydılar.

¹³ Zihnioğlu, A.g.e., syf 12-13

¹⁴ Çarlık Rusyası döneminde oraya göç edenler inşaat işlerini öğrendikleri için daha rahat iş bulabiliyorlardı.(ayrıntılı bilgi için bkz:asım zihnioğlu, bir yeşilin peşinde)

¹⁵ Zihnioğlu, A.g.e., syf 20

¹⁶ Bölgede çayın yetiştirilebileceğine dair raporu halkalı ziraat mektebi alisi müderrislerinden botanikçi ve eski mardin mebusu ali rıza erten hazırlamıştır.

¹⁷ <http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm#yyf>

varlığı hem de tarımsal alan üzerinden birikimin sağlanması için çayın önemli bir fırsat olmasıydı. Aynı zamanda bu dönemde nüfusun büyük çoğunluğu da kırsal alanda yaşamaktaydı. Üretimi yaygınlaştırmak amacıyla 1924 yılında bir kanun çıkartılmış¹⁸ ve kanundan sonra Rize’de “Bahçe Kültürleri İstasyonu” kurulmuştur. Batum’dan çay tohumları getirtilerek Rize’de merkez fidanlık kurulmuş ve burada deneme üretimine başlanmıştır. Bir yandan da bölge halkına çay fidanları dağıtılmıştır. Ancak üreticilerin ilgisizliği nedeniyle üretimi gerçekleştirilememiştir. Üreticiler bu yeni ürünün ne getireceğini bilmediklerinden ve mısır, fasulye gibi doğrudan gıda maddesi olarak kullanılamayan bir bitkiyi ekmek istememişlerdir. 1920’lerde bahçe tarımındaki araştırmaların örgütlenmesiyle başarılmaya çalışılan, bahçe tarımının yapıldıkları yerlerin tüm tarım alanları içinde küçük olmasına rağmen Türkiye’nin ihracatında önemli bir yer tutmasıdır. Bir diğer yanı da meyve türlerinde ve bahçe ürünlerinde yeni çeşitlerin sokulmasıyla çeşitlenmenin arttırılması ve bu yolla ithal ikamenin sağlanması olmuştur.¹⁹

Çayın üretilmesi için yapılan girişimler başarısızlıkla sonuçlansa da 1933 yılında tekrar çay tarımının gerçekleştirilmesi için deneme üretimleri yapılması gündeme gelmiştir. 1930’lu yıllar da Türkiye ekonomisi dünyada yaşanan büyük bunalım sonucunda ekonomide içe kapanma ve devlet öncülüğünde hızlı sanayileşme gibi ekonomi planlarını önüne koyduğu yılları ifade etmektedir. Büyük bunalım sonucu uluslararası meta dolaşımının sekteye uğraması ve bunun çözümü olarak da meta dolaşımının içselleştirilmesi benimsendi.²⁰ Burada önemli olan içe dönük sanayileşmeyle geleneksel ihraç ürünlerine yeniden iç pazar yaratmakla kalmayacak aynı zamanda artık dışarıdan ithal edilemeyen temel tüketim mallarının ihtiyacının da yerli üretimle karşılanması sağlanacaktı. Bunu yapacak olan da bir girişimci olarak harekete geçmesi gereken devlet olacaktı. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de sermaye birikiminin tarımsal kaynaklar yoluyla sağlanmasının önü açılmıştır. Hem ülke için de hem de dünyadaki ekonomik koşullar tarımsal üretime dayalı tüccar sermayesinin genişlemesine neden olmuştur.²¹ Amaç Türkiye tarımının kapalı üretim yapısı kırılarak kapitalistleşme sürecini hızlandırmaktır.

Çay tarımı da 1933 yılında hükümetin “kendi kendine yetme” ilkesini benimsemesi üzerine yeniden gündeme geldi. Hükümetin bu kararı ile, tüketim ihtiyacı olan çayın ülke içinde üretilmesi çabaları yeniden gündeme gelmiştir.²² 1935 yılında İsmet İnönü Rize’ye yaptığı bir gezinin sonucunda Rize’de çay yetiştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır.²³ Dönemin Tarım Bakanı olan Muhlis Erkmen’de 1935 yılında Samsun’dan Rize’ye kadar olan bölgenin doğal, ekonomik ve sosyal şartlarını araştırmak üzere bir inceleme gezisine çıkmış ve gezi sonucunda, ilmi bir araştırma için en önemli konu olarak çay seçilmiş ve detaylı bir araştırma yapılması kararlaştırılmıştır.²⁴ Bu da çay üretiminin desteklenmesinin önemine dair önemli bir vurgudur. Devletin tarıma müdahalesi artarak sürmüştür. 1930’lardan başlayarak devlet, sistemin yeniden üretim koşullarını sağlamada dolaylı müdahalelerini artırdığı gibi, yoğun biçimde doğrudan müdahalelerde de bulunmuştur. Devlet yürürlüğe koyduğu birtakım yasalarla sistem içi çelişkilerin törpülenmesini ve sistemin aksamadan kendini yeniden

¹⁸ 6 Şubat 1924 tarihli 407 sayılı “Rize Vilayeti ile Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Mandalina, Limon ve Çay Yetiştirilmesi” adında bir kanun.

¹⁹ Tekeli İlhan ve Selim İlkin, “Devletçilik Deönemi ve Tarım Politikaları”, Türkiye’de Tarımsal Yapılar içinde, Derleyenler: Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, syf 67

²⁰ Güllalp, A.g.e., syf 31

²¹ Ulukan, Umut,

²² Saklı, Ali Rıza, Türk Çayının Dünü ve Bugünü, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, syf 68

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zihnioglu, A.g.e., syf 19-20

²⁴ Saklı, A.g.e., syf 70

üretebilmesini amaçlamıştır.²⁵ Üretimini yaygınlaştırılması için Ziraat Umum Müfettişi olan Zihni Derin tam yetki ile görevlendirildi. Tohum damızlık bahçeleri kurmak, fidan üretip yeniden üretmek amacıyla 1937, 1939 ve 1940 yıllarında SSCB Gürcüstan'dan getirilen 70 ton çay tohumu ile üretimi yaygınlaştırılmıştır. Artık bu yeni bitkiyi yöre halkı mısır tarlalarının yerine ekmekte ve çayı yetiştirmeyi öğrenmektedir. Bu da bölgede çok önemli bir değişime işaret etmekteydi: Kendi geçimini sağlamak amacıyla üretim yapan küçük köylüler artık yeni bir ürün üzerinden piyasa için üretim yapan çiftçiler haline gelmeye başladıklarını gösteriyordu. Daha önce ürettikleri mısır, fasulyeyi kendileri üreten ve tüketen köylüler, mısır tarlalarını sökerek yerine çay ekmeleriyle birlikte artık ettikleri ürünü satmak için yetiştireceklerdi. Asım Zihnioğlu anılarında mısır tarlasını çay tarlasına çevirmek için Yusuf Ziya Kotil isimli kişiyi ikna edişini anlatmaktadır. *"Yıl 1938, Ekim ayı. Rize'nin Gündoğdu Bölgesi'nde yim. Çay tohumlarını ekip yetiştirmek için toprak bulma peşindeyiz. Dağın kusu Köyü'nden Yusuf Ziya Kotil'in dere kenarındaki, hafif meyilli mısır tarlasına göz koymuştum...Kendisine şu teklifi yaptım: Fidanlar söküldükten sonra bu tarlayı çay bahçesi haline getirip teslim edecektim...Mısır yerine çayın daha karlı olduğunu anlatmaya çalıştım...Birlikte yaptığımız hesapta mısırın kilosunu 5 kuruştan, çayın kilosunu da o zamanki fiyat olan 60 kuruştan değerlendirdik, hesap sonunda çay lehine arada on misli fark çıktı."*²⁶

1930'lu yıllar aynı zamanda çay için önemli bir gelişmeye daha şahit olmuştur. Üretimi giderek yaygınlaşan²⁷(tablo II)²⁸ çayın miktarının giderek artmasıyla birlikte işlenmesi gerekliliğinin ortaya çıkması ve bunun için de işleme atölyelerinin kurulmasıdır.²⁹ Bunu Asım Zihnioğlu³⁰ anılarında şöyle anlatmaktadır: *"Önce Rize ve çevresinde köyle altı bölgeye taksim ediliyor ve her bölgenin başına bir teknisyen getiriliyor. Köylerde çay bahçesi kurulması hareketi fiili olarak başlarken bir taraftan da çay bahçelerinden elde edilecek yaprakların kuru çay haline getirilmesine yarayacak basit ve kullanışlı tipte atölyelerin kurulmasına gidiliyor."*³¹ Bu artık çayın üretimiyle birlikte işlenerek piyasada dolaşıma girmesini sağlayacak fabrikasyon sürecinin ilk adımı olarak okunabilir. Artık çayın piyasa için üretiminin temelleri atılmış ve bundan sonra uzun bir süre bu amaç doğrultusunda devam edilmiştir.

²⁵ Oral,Necdet, Tarımda Cumhuriyet Masalları, Bianet, 29 ekim 2003, <http://www.antimai.org/bs/noralcum.htm>

²⁶ Zihnioğlu, A.g.e., syf 32

²⁷ Üretim yaygınlaşmaya başladığı yıl olarak 1938 yılı gösterilmektedir.(ayrıntılı bilgi için bknz:Zihnioğlu, A.g.e.)

²⁸ <http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm#yyf>

²⁹ Günlük kapasiteleri 1 ton civarında olan ilk atölyeler şunlardır:
1939-1946 yılları arasında çalışan Fidanlık Atölyesi
1942-1946 Uzunkaya Atölyesi
1942-1949 Gündoğdu Atölyesi
1945-1949 Çayeli Atölyesi
<http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm>

³⁰ Asım Zihnioğlu, 1949-1954 yılları arasında Rize Merkez Çay Fabrikası'nın müdürlüğünü yapmıştır.

³¹ Zihnioğlu, Asım, A.g.e., syf 19

1939 - 1946 Yılları Arasında Atölye Ortamında İşlenen Çaylar

Yıllar	Dikim Alanı Dekar	Üretici Sayısı	Yaş Çay Alımı (Kg)	Kuruçay (Kg)
1939	1.550	1.824	815	181
1940	7.343	5.052	855	191
1941	8.923	5.395	2.700	600
1942	9.812	5.853	32.916	7.001
1943	12.696	7.588	68.346	16.792
1944	15.521	8.776	160.224	38.849
1945	17.823	9.736	225.088	53.945
1946	20.672	11.092	382.316	93.067

Tablo II

Savaş ekonomisi olarak ifade edilen 1939-1945 döneminde sermaye birikiminin daha çok tarımsal kaynaklar yoluyla sağlanmaya çalışılmasına değinmiştik. Devam eden süreçte savaş sonrası koşullarında yeniden yapılanan dünyada(1945-1960)³² ve ona eklenme yönünde iradesini koyan Türkiye’de sermaye birikim sürecinde piyasa için üretimin yaygınlaştırılması ve tarım ürünleri ihracatı konusunda uzmanlaşmasının önünün açılması gerekiyordu. Savaş sonrasında Türkiye’nin tarım ve genel politikaları ABD, IMF ve Dünya Bankası tarafından belirlendiği 1950’de Amerikalı uzmanlar tarafından yayınlanan raporda açıkça belirtilmiştir. Rapora göre Türkiye’nin önceliği tarım olmalıdır vurgusu yapıyordu.³³ Bunun için bu dönem tarımın makineleşmesi, gübre kullanımının ve modern tarım tekniklerinin yaygınlaştığı yılları ifade etmektedir. Bu dönemde köylüye ucuz ve kolay kredi imkanları da sağlanmıştır. Teşvik edilen çay tarımını özendirme amacıyla bu dönemde Ziraat Bankası’nın üreticilere 5 yıl süreyle faizsiz olarak 25 lira kredi vermesi buna örnek gösterilebilir. Krediler ve destekleme fiyatları Türkiye’de tarımın görünümünde hem dolaylı hem de dolaysız birçok etkide bulunmuştur. Nicel olarak, tarım sektöründeki en önemli gelişme işlenen arazinin genişlemesidir.³⁴ Çay tarım alanları da bu dönemde giderek genişlemeye başlamıştır. Gurbetten izinli olarak dönenler bile yeni çaylıklar kurmak için çalışmaya başlamışlardır.³⁵ Bu genişlemeyle birlikte 1940 yılında Çay kanunu çıkartılarak çay tarımının ve üreticilerin desteklenmesi güvence altına alınmıştır.³⁶ Giderek yaş çay üretiminin artmasıyla birlikte yaş çayların işlenmesi için atölyeler yetersiz gelmeye başladı ve bir fabrika zorunluluğu ortaya çıktı. İlk çay fabrikası 1947 yılında 60 ton/gün kapasiteli olarak Rize’nin Fener Mevkiinde işletmeye açılmıştır.³⁷ Tablo II’de gösterilen 1939 yılından 1940 yılına kadar geçen sürede çay dikilen alanlar ve üretici sayısı yıllara göre hızlıca artarken bununla birlikte alınan yaş çay miktarı da özellikle 1943 yılından sonra ciddi bir artış göstermiştir(1943 yılında 68.346 iken 1944 yılında 160.224, 1945 yılında 225.088 ve 1946 yılında 382.316 kg’a ulaşmıştır). Bu da

³² Türkay bu dönemi “Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisiyle Entegrasyon süreci” olarak ifadelendirmiştir. Türkay, a.g.e.

³³ Köymen, Oya, Kapitalizm ve Köylülük, Yordam Kitap, İstanbul 2008, syf 135

³⁴ Ulukan, Umut, Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, syf 71-73

³⁵ Zihnioğlu, Asım, Bir Yeşilin Peşinde, TÜBİTAK Yayını, İstanbul 1998, syf 39

³⁶ 27 Mart 1940 tarihinde çıkarılan 3788 sayılı Çay Kanunu. Bu tarihte aynı zamanda bu kanuna dayanarak çıkarılan kararname ile çay tarım alanları, ekolojik ilkelere göre Araklı deresinden Sovyetler Birliği hududuna kadar ve 15 km içeride olacak şekilde belirlenmiştir. <http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm>

³⁷ <http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm>

çay tarımının giderek genişleyen bir alanda yapılmasının fabrika ihtiyacını doğurmasıyla birlikte kurulacak olan yeni fabrikalarla yeni yatırım ve iş alanları yaratılmasının önünü açacaktır. Aynı zamanda bu dönemde çıkartılan bir yasa ile Devlet Ziraat İşletmelerinin malı olan çay fabrikası Tekel Genel Müdürlüğü'ne geçirildi.³⁸ Bu da artık çayın alımı, satımı ve işlenmesinin devlet kontrolünde gerçekleştirileceğinin bir ifadesiydi.

1954 yılında açılan fabrikalar da yetersiz gelmiş ve yeni açılacak olan fabrikalar için çay makineleri ihtiyacı doğmuştur. Bunu Asım Zihnioğlu anılarında şöyle dile getirmektedir: *“Yakın gelecekte ele geçecek olan yaprak ürünü Hindistan ve Seylan’da(Sri Lanka) olduğu gibi işleyerek kuru çay haline getirecek yeni ve modern bir fabrikaya ihtiyaç duymuştu. Bu maksatla İngiltere’de çay makineleri imal eden fabrikalara başvurulmuş, onlardan teklif istenmişti.”*³⁹ Böylece atölyeler küçük işletmeler haline gelerek zamanla fabrikalar inşa edilir. Atölye tarzı üretimden fabrika üretimine geçiş üretim kapasitesinin giderek daha da arttığını göstermektedir. 1963 yılına kadar bir fabrikayla üretimine başlanan çay 1963 yılına gelindiğinde fabrika sayısı 18’e çıkmış ve işleme kapasitesi de 1.340 ton/gün’e çıkmıştır. Bundan önce ithalatla dengelenen talep, artık ülke içindeki üretim ile karşılanabiliyordu. Bu tarihte önemli bir gelişme daha yaşanır ve 143 tonluk ilk ihracat gerçekleştirilir. Bu dönemde iktisadi politika olarak benimsenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi tarım ve ticaret sermayesinin birikimine dayalı bir modelden ağırlıklı olarak iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimine dayalı bir modele geçişi ifade etmektedir. İç pazara ve yerli tarımsal girdilere dayanan hızlı sanayileşme, sanayiyle tarımın önemli ölçüde bütünleşmesini sağlamıştır. Bu dönemdeki devlet politikaları, üretimin artırılması ve tarımsal üretimin ticarileştirilmesini amaçlıyordu.⁴⁰ Bu gelişmeler sonucu tarımsal üretim, özellikle sanayi girdileri alanında önemli ölçüde artmıştır. Bu dönemde çay gibi sınıai bitkilerin üretimi de önemli oranda artmıştır.⁴¹ 1950'lerden önce Türkiye’de, küçük üreticiler genellikle kendi tüketimleri için üretim yapar ve bunların çok küçük bir kısmını pazara çıkarmalarına rağmen⁴² çay üretimi direk pazara çıkması için üretilmeye başlanmıştır. 1950 sonrasında ise 1939 yılında başlanan çay üretimin giderek artması küçük üreticinin pazarla kurduğu ilişkinin farklı mekanizmalarla yeniden üretilmesini sağlamıştır.⁴³

1980 sonrasında en önemli gelişme az sayıdaki büyük sermayenin ülke içindeki birikim koşullarının sona ermesiyle birlikte bu sermayeyi uluslararası sermaye birikim sürecine aktif olarak katılmaya zorlamıştır.⁴⁴ 1980’de gerçekleştirilen askeri darbe Türkiye’nin dünya ölçeğinde gerçekleşen sürece eklenmesi için hem gerekli ortamı sağlamış hem de bu süreçteki temel aktörlerin belirlenmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye’nin uluslararasılaşma süreci için gerekli dönüşümü sağlayacak üç temel aktörden bir tanesi, büyük ölçekli sermaye, ikincisi devlet ve siyasal yapılar ve son olarak dünya ölçeğinde sermayenin aktörleri olan DB ve IMF olmuştur.⁴⁵ Sürecin yeni yönü içe dönük sermaye birikimi rejiminden dışa yönelik sermaye birikim rejimine geçilmesi olarak belirlenmiştir.

³⁸ 1 Ocak 1950’de çıkarılan yasa ile Tekel’e devredilmiştir çay fabrikası yani çayın alımı, satımı ve işlenmesi artık Tekel’in kontrolünde olacaktır. Tekel katma bütçeliydi, artık işletmenin bütçesi meclis kararından geçmek zorunda kalacaktı. Bu da kararların ve hizmetin yavaşlaması demektir.

³⁹ Zihnioğlu, A.g.e., syf 37

⁴⁰ Ulukan, a.g.e.,syf 74-75

⁴¹ Yakup Kepenek - Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, syf 88

⁴² Oral,Necdet, Tarımda Cumhuriyet Masalları, Bianet, 29 ekim 2003,

<http://www.antimai.org/bs/noralcum.htm>

⁴³ Fabrikaların devletin olması bu ilişkiyi devletin kurduğunu gösterir. 1980 sonrasında da bu ilişkiyi sadece devlet değil özel sektör de kurabilecektir.

⁴⁴ Ercan, “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi 1”, s.26.

⁴⁵ Ercan, ” Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme

Buna uygun olarak yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bunun amacı fiyatlara serbestlik kazandırılması ve sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesini içeriyordu.⁴⁶

1980'lere değin bir yandan kırsal alanda Pazar ilişkilerinin kökleştirilmesi yönünde adımlar atılırken bir yandan da küçük üreticiliğin desteklenerek proleterleşme ve iç göç sürecinin görece denetim altında geliştirilmesi hedeflenmiştir. Tarımsal girdi, kredi sübvansiyonları ve temel ürünlerdeki fiyat destekleriyle yürütülen bu politikayla kırsal nüfusun gelir düzeyinin belirli bir seviyede tutulması esas alınmıştır.⁴⁷ 1980 sonrasında tarıma yönelik yapılan en önemli değişikliklerden biri de tarımsal desteklerin asgariye indirilmesi olmuştur. Bu politika değişikliği köylülüğün mülksüzleştirilmesi ve bu yolla kırsal nüfusun azaltılmasını gündeme getirmiştir.⁴⁸

1980 öncesine kadar devletin tekelinde olan çayın alımı, işlenmesi ve pazarlanması⁴⁹ 1984 tarihinde çıkarılan bir kanun⁵⁰ ile gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve paketlenme fabrikaları kurup işletebilecekleri, ihtiyaçları olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticilerden satın alabilmelerinin önü açılmıştır. 1973 yılından 1984 yılına kadar, çay tarımının geliştirilmesi, kalitesinin artırılması ve işlenmesini teknik esaslara göre yürütmek ve iç ve dış Pazar isteklerini uygun üretim yapmak gibi konularda tekel konumunda olan Çaykur çıkarılan yeni kanunla birlikte tekel konumundan çıkarılarak çay tarımında devlet dışında özel girişimcilerin de yatırımcı olarak girilebilmesine olanak tanınmıştır. Bu büyük ölçekli işletmelerin çay tarımına girmesini kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür. Temel tarım girdilerinin sağlanması ve dağıtımda kamunun tekel konumuna son verilmiş, kamunun tarımda fiyat ve destekleme alımı işlevi büyük ölçüde terk edilmiş, tarıma dayalı sanayi tümüyle özel sektöre bırakılmış, bu üç değişiklikle birlikte tarımsal kredi sistemi destekleme niteliğinden sıyrılmıştır.⁵¹ 1980 sonrasında ekonomi politikaları uygulamasında büyük ölçüde ikincil duruma getirilmiştir. Önce destekleme konusu olan ürünlerin sayısı azaltılmış, tütün gibi çayda da devlet tekeli kaldırılması yoluna gidilmiştir.⁵² Bu yasayla aynı zamanda çay tarım alanlarının daha da genişletilmesinin önünü kesmek için çay tarım alanlarının ruhsatlandırılması zorunluluğu getirildi. Bugün ise çay üretiminin daha da artmasıyla birlikte Çaykur ruhsatlandırılan araziler üzerinden çay alımı yaparak üreticinin elinde kalan çayları özel fabrikalara satmasının önünü açmıştır. Özel fabrikalarda üreticiye yaş çay ürün bedellerini geç ödemekte, bazen yiyecek ve kuru çay olarak geri vermekte ya da hiç ödememektedir. Bu da 1980 sonrası devletin tarımda destekleme politikalarından çekildiğinin en açık örneğidir. 1980'li yılların başından itibaren sanayi-devlet-tarım zincirinde halkaların diziliş sırası değiştirilerek devlet-sanayi-tarım haline getirilmiştir.⁵³

Metalların üretimi için mutlaka tüketimi olması gerekir. Türkiye'de bu kadar uzun süre boyunca ve ısrarla üretilmek istenen çayın tüketimi var mıydı?

1980 sonrasında yeniden yapılanan dünyada değişim değerinin egemenliğinin artmasıyla birlikte yaşamın farklı alanlarını da hızla içine almaya başlamıştır. Pazarda değişim amacıyla

Sürecine Eleştirel Bir Bakış", s. 20.

46

Oral,N, ag.m.

47

Oral,N, a.g.m.

48

Oral,N, a.g.m.

49

1928-1948 Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, 1949-1973 Tekel Genel Müdürlüğü ve Tarım Bakanlığı, 1973-1984 Çay Kurumu(ÇAYKUR)

50

Aralık 1984 tarih ve 3092 sayılı çay kanunu

51

Oral,N,a.g.m

52

Kepenek, A.g.e., syf 309

53

Oral,N, a.g.m.

üretimin egemen olmasıyla tüketim de toplumu daha çok belirleyen bir ilişki biçimi haline gelmiştir. Üretimin giderek hızlanmasıyla birlikte tüketim de eş güdümlü olarak hızlandırılmaktadır. Yani gerçek ihtiyaç ve zorunlu ihtiyaç dışında, yeni tüketim talepleri yaratılmıştır.

Türkiye’de sadece Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yetiştirilen çay, geçimlik olarak değil değişim için yani satmak için üretilen bir ürün olmuştur. Dolayısıyla çay direk bir meta olarak girmiştir. Metaların üretimi belirli kullanım değerlerini yaratmayı amaçlamaz, satmak için üretilirler.⁵⁴ Ve tüketimi de üretimiyle paralel olarak Türkiye’ye özgü bir şekilde üretimiyle eş zamanlı olarak gelmiştir. Değişim amacıyla üretilen bir meta olarak çayın metaların ikili doğalarından kaynaklı olarak değişim değerine sahip olması kadar kullanım değeri de olması gerekir. Kullanım değeri ihtiyaçları karşıladığı ölçüde vardır ve ihtiyaçların giderilmesi de tüketim kavramıyla tanımlanmaktadır. Böylece aslında üretimin “verilmiş ihtiyaçlara karşılık veren nesnelere,” yani ürünlerin yaratılması anlamına geldiğini anlamış oluyoruz.⁵⁵ 1939 yılında atölyelerde işlenerek çay üretimine geçilmesi tüketiminin de başladığı yılları ifade etmektedir. Bir içecek olarak yararlılığından öte satılabilecek bir ürün olarak bölgeye giren çayın üretim ve işleme kapasitesinin artması aynı zamanda tüketiminin de giderek arttığını göstermektedir. Bir nevi sadece değişim amacıyla ekimine başlanan bir ürünün ihtiyacı toplumsallaştırılmıştır. Türkiye’de de dünyada olduğu gibi çay, tüketim alışkanlığı olarak ilk önce belli bir sınıfın ulaşabildiği bir içecek olmuştur. Daha sonra üretimle birlikte tüketimi de yaygınlaştırılmış ve herkesin ulaşabileceği ve tükettiği bir içecek haline gelmiştir. Bugün ise dünyada en çok çay tüketen ülke haline gelmiştir Türkiye. Türkiye’de çayın içecek olarak girmesi 1600’lü yıllara dayanmasına rağmen 1930’lu yıllara kadar tüketimi sadece asker ve bürokrasi tarafından yapılmaktaydı. 1800’lü yıllarda çayı sadece meraklıları tanırırdı. Çayla ilgili risalelerin ve kitapların varlığına rağmen çay ancak belli bir kesim tarafından tüketilebiliyordu. Çünkü uzakdoğu ülkelerinden ve Çinden ithal ediliyordu. Dolayısıyla maliyeti yüksek olduğu için pahalıya satılıyordu. 1930’lu yıllarla birlikte çay üretiminin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte çayın tüketimi de giderek yaygınlaşmış ve daha çok kişinin tüketimine yol açmıştır. Burada önemle vurgulanması gereken bölge halkı 1930’larla birlikte bir içecek olarak çayla tanışmaları kendi ürettikleri ürünün piyasada dolaşarak ellerine ulaşması sonucu olmuştur.

1940’lı yıllar ve takip eden yıllarda bir yandan Türkiye nüfusunun artması, bir yandan çay içme alışkanlığının yaygınlaşmasına karşın; yıl ve yıl yaş çay alanlarının gelişmesi ve buna paralel olarak fabrika sayısı ve işleme kapasitesinin artmasıya devam etmiştir. Türkiye’de II.DS’ndan sonra çay tüketimi büyük oranda artarak yılda nüfus başına iki kilogramın üzerine çıkmıştır. Dünyada çay üreten ülkeler hem iç tüketim ihtiyacını hem de dışsatım düzeyini koruyabilmek için üretimlerini artırma yoluna gitmişlerdir.⁵⁶

“Bu toplumda çay içme alışkanlığı çok eski değil, çay içme alışkanlığı 1600-1700lü yıllarda başlamış olmasına rağmen kısmi işte uzakdoğulardan ihraç edilen ya da birinin hediye gönderdiği çay üzerinden başlamış ama bu alışkanlık aşağı yukarı 1939 yıllarından sonra aşağı yukarı o zamana kadar işte çayın 24 yılından o zamana kadar bilebiliyorlardı ama çaya ulaşmak zordu şimdi ki gibi değildi.

İnsanlar öncesinde ada çayı,ıhlamur yani bitki çayları ağırlıklı çay üretiliyordu tüketiliyordu diyim işte yavaş yavaş çay bildiğimiz kara çaya dönme onun tüketilmesi 1930lara kadar bir de 1960lara kadar bu ülkenin ürettiği çay iç piyasada bitiyordu

Bizim buralarda çayı biz kendimiz bile parayla bile alamıyorduk yaptığımız çayı kendimiz bahçemizden topladığımız çayı fabrikasyon imalata tabi tutmadan kurutup güğümlerde biz çay içiyorduk demlik falan yoktu çayı kim içiyordu o zaman çayı yüksek bürokratlar içiyordu o zaman askeri erkan içiyordu yoksa çiftçilik

⁵⁴ Hang, F.H., Meta Estetiğinin Eleştirisi:Kapitalist Toplumda Görüntü, Cinsellik ve Reklam, İstanbul 1997, Spartaküs Yayınları, syf 24

⁵⁵ Ercan,F., Toplumlar ve Ekonomiler, İstanbul, Bağlam Yayınları, syf 107

⁵⁶ Zihnioğlu, A.g.e., syf 75

düzeyinde olan insanların kuru çay alma v.s. lüksü yoktu daha doğrusu öyle bir zenginlikleri yoktu bu alışkanlık yavaş yavaş dışardan gelen turistlerin de çay alışkanlığı olan turistlerin de yavaş yavaş etkisiyle başlayan ve şu anda birinci sırayı alan bir duruma geldi çay içme alışkanlığı”⁵⁷

Burada önemle vurgulanması gereken şudur ki; çayı üretenlerin ya da fabrikada işleyenlerin de kendi ürettikleri ya da işledikleri çayın piyasada dolaştıktan sonra ellerine ulaşması ve çayı üretenlerin ve işleyenlerin de aynı zamanda bir tüketici olmalarıdır. Geçimlik retimden ziyade piyasa için üretim yapan ve küçük aile çiftçiliği yapan üreticiler kendi topladıkları ürünü fabrikasyon sürecinden geçtikten sonra ya topladıkları çayın bedeli olarak ya da piyasadaki aldıkları bir ürün olarak tüketmektedirler. Bu da bir emek ürünü olan çayı kendi gözlerinde diğer metallerle eşdeğer⁵⁸ kılmaktadır.

Tüketim talebi yaratılan bir içecek olarak çayın Çin’de ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Çin’in muazzam imparatorluğunun çarkları yağlayıp düzgün çalıştıran çay, İngilizlerin gönlünü kazanarak tüm dünyaya yayıldı ve dünyada sudan sonra en çok tüketilen bir içki haline geldi. Tüketimi üzerinden yayılan çay, üretimi konusunda da, Avrupa’nın doğuyla ticaretinin genişlemesine temel sağlayarak, çay ticaretinden elde edilen karlar ile İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası’nın, İngiltere’nin doğudaki fiili sömürge hükümeti haline gelen ticari bir örgütlenmenin Hindistan’daki ilerlemesinin finansmanına yardımcı oldu.⁵⁹ İngiltere’de belli bir sınıfın tükettiği bir zevk ve bu zevke bağlı olarak bir alışkanlık haline gelmiştir. Marks “Ekonomi ve Felsefe Üzerine El Yazmaları”nda “her insan” diye yazmıştır “bir başka şeyde yeni bir gereksinim yaratarak, onu yine fedakarlıkla yapmaya zorlayan, onu yeni bir bağımlılık ilişkisine sokan ve onu yeni bir tür eğlenceye ve ekonomik yıkıntıya sokan tarzda bir spekülasyon yapar.”⁶⁰ Burjuva kültürünün yeni bir alışkanlığı olarak çay aynı zamanda kendi kültürünü de yaratmıştır. İçimi için kullanılan porselen takımları, sunumu gibi bir çok yeni kültürü ve bu kültür üzerinden aidiyeti belirleyen bir içecek olarak ortaya çıkmıştır. Hatta zamanın bir kitabında, *Hizmetçilerin Çalışma Kuralları* üzerine yayınlanan bir kitapta çayı satın almanın ikram etmenin doğru yolları tarif edilmiştir.⁶¹ Çayın kendi tüketiminin yaratılması dışında tüketimi esnasında kullanılan araç ve gereçler de yeni bir yatırım alanı yaratmıştır. Hem de çay sadece susuzluk giderici bir içecekten bir kültür ve “gelişmişlik” simgesi olarak anlam kazanmaya başladı.

Çin ile yapılan ticaret sonucu dünyaya yayılan çay, içme geleneğinin yaygınlaşmasıyla da büyük kitlelerin tükettiği bir içecek haline gelmiştir. Avrupa’ya ilk çay sevkıyatı 1610 yılında Hollandalılar tarafından yapılır. 1630’larda Fransa’ya, oradan da 1650’lerde İngiltere’ye ulaşır.⁶² Çay, kahveden önce Avrupa’ya gelen bir içecek olmasına rağmen pahalı olmasından kaynaklı tüketimi çok yaygınlaşmamış bir içecek olmuştur. Bir fincan çayın maliyeti bir fincan kahvenin beş katıydı.⁶³ 1641’de Hollandalı bir doktor olan Bikolas Dirx’in çay hakkında yazdığı kitapta “ çayı tüm ulusa ve tüm insanlara öneriyoruz” çağrısı ve “kullananlar tüm dertlerden kurtulur, son derece uzun yaşar” vurguları üzerine başka bir Hollandalı doktor

⁵⁷ Erkek, Çay Üreticisi

⁵⁸ Dışarıdan aldıkları diğer gıda maddeleri gibi....

⁵⁹ Standage, T., Altı Bardakta Dünya Tarihi, Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul 2005, Merkez Kitaplar, syf

188

⁶⁰ Hang, F.H., Meta Estetiğinin Eleştirisi:Kapitalist Toplumda Görüntü, Cinsellik ve Reklam, İstanbul 1997, Spartaküs Yayınları, syf 28

⁶¹ Standage, T., Altı Bardakta Dünya Tarihi, Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul 2005, Merkez Kitaplar., syf

190

⁶² Çin’den ihracatı yapılan çay, taze toplanan yeşil yaprakların bir gece bırakılıp oksitlenmesi sonucu yapılan siyah çaydır. Yeşil çayı kendilerine saklamışlardır.

⁶³ Standage, T., Altı Bardakta Dünya Tarihi, Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul 2005, Merkez Kitaplar, syf

203

da “her erkeğin, her kadının her gün çay içmesini istiyoruz; olanaklıysa her saat; günde on fincanla başlayıp, dozu giderek arttırarak-midenin alabildiği kadar” gibi önerilerde bulunarak çay satışının arttırılmasını⁶⁴ desteklediler. Bu da üretimi İngiltere’nin sömürgesi konumunda olan Hindistan gibi ucuz işgücünün yoğun olduğu yerlerde çay tarımına başlanması ve üretilen çayların tüketilmesi ihtiyacından hareketle çayın kullanım değerinin yaratılmasına dair iyi bir örnektir. Bir meta olarak çayın piyasada dolaşımı sağlanırken aynı zamanda onu tüketecek bir kitle de-yani çayın kullanım değeri- yaratılmaya çalışılmıştır. Kıtlığı ve yüksek değeri dikkate alındığında, çay kişisel ticaret için ideal bir metaydı: Bir ton çayın karı birkaç yıllık ücret değerinde olabiliyordu.⁶⁵

Tüketimin sürekli pompalanması, diğer yandan bir bütün olarak kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesi için gerekli çerçeveyi/koşulları hazırlar. Burada birey ile nesnelere yani mallar arasında bir ilişki olarak görülen tüketim olgusunun aslında toplumsal bir karakteri olduğu ve bireylerin nesnelere tüketme biçim ve hızı, bir bütün olarak sistemin yeniden üretilme mekanizmasını destekler.⁶⁶ Temelde burada en önemli olan şey metaların üretilmesi için temel olan kar etme güdüsü ve karın arttırılması metaların üretimini sınırsız boyutlara ulaştırmıştır. Başlangıçta lüks bir içecek olan çay, tepetaklak düşüp çalışanların içkisi, makineyle çalışan yeni fabrikalara insan gücü sağlayan işçilerin yakıtı haline gelmiştir.⁶⁷ Dünyada 16. ve 17. yy’da tüketimi yaygınlaşmaya başlayan çayın tüketiminin daha arttırılması için 18. yy’da ev hizmetçilerinin ücretlerine çay ödenekleri eklenerek ve sıradan hizmetçi kızların bile günde iki kez çay içmesi gerekliliğinin propagandası yapılarak çay giderek tabana yayılmaya başlayan bir içecek haline gelmiştir. Aynı zamanda şeker ticaretini de etkileyerek çay ve şekerin biradan daha ucuz bir içecek olduğu fikri yayılmaya başlamıştır. Ve bugün toplam tüketimi muazzam boyutlara ulaşmıştır.

⁶⁴ Çay ticareti o dönemler de Doğu Hindistan Kumpanyası üzerinden yürütülmekteydi. Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası, çay satışlarının artmasındaki yardımlarından ötürü Hollandalı doktoru onurlandırmıştır.

⁶⁵ Standage, T., Altı Bardakta Dünya Tarihi, Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul 2005, Merkez Kitaplar., syf

202

⁶⁶ Ercan,F, Toplumlar ve Ekonomiler, İstanbul, Bağlam Yayınları, syf 110

⁶⁷ Standage, T., Altı Bardakta Dünya Tarihi, Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul 2005, Merkez Kitaplar., syf

188

Kaynakça

- Ercan, F., Toplumlar ve Ekonomiler, İstanbul, Bağlam Yayınları
- Gülalp, Haldun, Kapitalizm Devlet ve Sınıflar, Belge Yayınları, İstanbul 1993
- Türkay, Mehmet. Türkiye’de Kapitalist Sermaye Birikiminin “Ulusal” Dönüşümü”. Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Tolga Tören ve Ümit Akçay. (drl.) içinde. Ankara: Dipnot Yay., 2006, ss. 19
- Standage, T., Altı Bardakta Dünya Tarihi, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul 2005, Merkez Kitaplar
- Zihnioğlu, Bir Yeşilin Peşinde, TÜBİTAK Yayını, İstanbul 1998
- Cumhuriyetin 50. Yılında Rize, 1973 İl Yıllığı, ss. 13-14. Bu konuda ayrıca bkz. Haşim Karpuz, Rize, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992
- <http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm#yyf>
- Tekeli İlhan ve Selim İlkin, “Devletçilik Deönemi ve Tarım Politikaları”, Türkiye’de Tarımsal Yapılar içinde, Derleyenler: Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,
- Saklı, Ali Rıza, Türk Çayının Dünü ve Bugünü, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008
- Oral, Necdet, Tarımda Cumhuriyet Masalları, Bianet, 29 ekim 2003, <http://www.antimai.org/bs/noralcum.htm>
- Köymen, Oya, Kapitalizm ve Köylülük, Yordam Kitap, İstanbul 2008
- Ulukan, Umut, Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Yakup Kepenek - Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008
- Ercan, “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi 1”, s.26
- Ercan, “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, s. 20
- Hang, F.H., Meta Estetiğinin Eleştirisi: Kapitalist Toplumda Görüntü, Cinsellik ve Reklam, İstanbul 1997, Spartaküs Yayınları
- Ercan, F., Toplumlar ve Ekonomiler, İstanbul, Bağlam Yayınları,

